تحلیل حقوقی و حسابداری عمیق معاملات بانکی اسلامی: فروش اقساطی، مضاربه، سلم و مشارکت مدنی

در نظام بانکداری اسلامی، معاملات شرعی جایگزین سودگیری نامشروع شده‌اند و به عنوان ابزاری کارآمد برای تأمین مالی فعالیت‌های اقتصادی، تولید و مسکن عمل می‌کنند. این معاملات نه تنها باید از نظر شرعی سالم باشند، بلکه باید با رعایت دقیق قواعد حقوقی، حسابداری و نظارتی اجرا شوند تا از بروز اختلافات، تخلفات و زیان‌های مالی جلوگیری شود. در این مقاله، به بررسی چهار نوع اصلی معامله بانکی اسلامی — **فروش اقساطی، مضاربه، سلم (سلف)** و **مشارکت مدنی** — پرداخته می‌شود. تحلیل حاضر با تکیه بر **دستورالعمل‌های اجرایی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران**، **مقررات قانون مدنی** و **اصول حسابداری بانکی** تدوین شده و به عنوان منبعی تخصصی برای وکلا، کارشناسان حقوقی، حسابداران و مدیران بانکی قابل استناد است.

۱. فروش اقساطی: تأمین مالی بلندمدت با الزامات حقوقی دقیق

۱-۱. ماهیت و کاربرد فروش اقساطی

فروش اقساطی یکی از مهم‌ترین ابزارهای تأمین مالی در بانکداری اسلامی است که بر اساس عقد بیع (فروش) و با تقسیط ثمن (قیمت) انجام می‌شود. این معامله طبق **ماده ۴۰ آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا**، تنها برای تأمین منابع مالی در امور **تولیدی، خدماتی و مسکن** مجاز است و **استفاده آن در فعالیت‌های بازرگانی ممنوع** است.

انواع فروش اقساطی:

فروش اقساطی مواد اولیه، لوازم یدکی و ابزار کار (کوتاه‌مدت، جهت تأمین سرمایه در گردش)
فروش اقساطی وسایل تولید، ماشین‌آلات و تأسیسات (میان‌مدت تا بلندمدت)
فروش اقساطی سهم الشرکه (مسکن تولیدی و خدمات)

۱-۲. الزامات حقوقی و حسابداری

الف) شرایط قرارداد

مالکیت فوری: طبق اصول فقهی، مالکیت کالا بلافاصله پس از انعقاد قرارداد به خریدار منتقل می‌شود.
افشاگری قیمت: بانک موظف است قیمت نقدی و نسیه را به طور شفاف به مشتری اعلام کند.
محدودیت مدت: مدت بازپرداخت نباید از **طول عمر مفید** ماشین‌آلات یا وسایل مسکونی تجاوز کند. مبدأ

مطالب حقوقی بیشتر در: https://irlawyers.ir/ --- الکترونیک، کامپیوتر، بورس و غیره در: https://229-415.ir/

محاسبه، تاریخ شروع بهره‌برداری است.

ب) ثبت‌های حسابداری

ثبت قرارداد:
بدهکار: حساب انتظامی قراردادهای فروش اقساطی (مبلغ ۱ ریال)
بستانکار: طرف حساب انتظامی
ثبت پیش‌پرداخت:
بدهکار: حساب صندوق یا جاری مشتری
بستانکار: حساب پیش‌پرداخت فروش اقساطی
ثبت خرید کالا:
بدهکار: حساب اموال فروش اقساطی
بستانکار: حساب صندوق یا حساب گیرنده وجه
ثبت فروش به مشتری:
بدهکار: حساب فروش اقساطی – تسهیلات اعطایی (قیمت فروش)
بستانکار: حساب کالای فروش اقساطی (قیمت تمام‌شده)
بستانکار: حساب درآمد سال‌های آینده (سود معامله)

ج) وثیقه و تضمین

اخذ وثیقه الزامی است و حداقل باید معادل جمع اقساط در زمان عقد قرارداد باشد.
کالای موضوع معامله به تنهایی می‌تواند وثیقه باشد، اما بانک می‌تواند وثایق اضافی نیز دریافت کند.

۳-۱. موارد عدم وصول اقساط و تسویه حساب

در صورت تأخیر در پرداخت اقساط:

مبلغ وصول‌نشده از حساب تسهیلات به حساب **مطالبات سررسید گذشته** و سپس به حساب **مطالبات معوق** منتقل می‌شود.
بانک می‌تواند طبق قرارداد و با رعایت قانون **ماده ۲۲۱ قانون تجارت** (درباره تضییع حقوق طلبکار)، به فروش وثیقه یا طرح دعوی مدنی مبادرت کند.

مطالب حقوقی بیشتر در: https://irlawyers.ir/ --- الکترونیک، کامپیوتر، بورس و غیره در: https://229-415.ir/

در صورت **زودپرداخت**، مشتری می‌تواند درخواست **استرداد سود** دوره زودپرداخت نماید که بانک موظف به محاسبه و پرداخت آن است.

---

۲. مضاربه: سرمایه‌گذاری مشترک با تقسیم سود

۲-۱. تعریف و شرایط قانونی

مضاربه عقدی است که طبق آن یکی از طرفین (بانک) سرمایه می‌دهد و طرف دیگر (عامل) با آن تجارت می‌کند و سود حاصله بین آن‌ها تقسیم می‌شود. ضرر در صورت وقوع، تنها به عهده بانک است، مگر اینکه ناشی از تقصیر عامل باشد.

ماده ۴۸۵ قانون مدنی:

> «مضاربه عقدی است که به موجب آن یکی از متعاقدین سرمایه می‌دهد با قید اینکه طرف دیگر با آن تجارت کرده و در سود آن شریک باشد.»

۲-۲. سرمایه مضاربه و هزینه‌های مجاز

سرمایه مضاربه شامل هزینه‌های لازم برای خرید و فروش کالای موضوع معامله است:

- قیمت خرید کالا
- هزینه‌های بسته‌بندی، حمل و نقل، بیمه
- حقوق و عوارض گمرکی
- حق توقف کشتی (دموراژ) در واردات
- هزینه‌های بانکی و انبارداری

۲-۳. الزامات اجرایی و تسویه حساب

عامل موظف است کالا را **نقداً** به فروش برساند و وجه حاصله را مستقیماً به حساب بانک واریز کند. فروش نسیه تنها با **موافقت کتبی بانک** و در مدت قرارداد مجاز است.

مطالب حقوقی بیشتر در: https://irlawyers.ir/ --- الکترونیک، کامپیوتر، بورس و غیره در: https://229-415.ir/

تسویه حساب حداکثر در سررسید قرارداد انجام می‌شود: ۱. بازپردازی سرمایه بانک ۲. تقسیم سود با توجه به نسبت توافقی ۳. پرداخت سهم سود عامل

در صورت **کاهش سود** نسبت به انتظارات، عامل باید با ارائه مدارک کتبی ثابت کند که کاهش سود ناشی از عوامل خارج از کنترل او بوده است.

۴-۲. فسخ قرارداد و مسئولیت عامل

بانک در صورت **عدم رعایت تعهدات** یا **تغییر در مفاد قرارداد** می‌تواند قرارداد را فسخ کند.
در صورت فسخ قبل از سررسید و انجام بخشی از کار، بانک می‌تواند **اجرت المثل** به عامل پرداخت کند.
در صورت **ورود خسارت به اصل سرمایه**، عامل موظف به جبران خسارت است، مگر اینکه ثابت کند کاهش ارزش ناشی از عوامل غیرمترقبه بوده است.

---

۳. سلم (سلف): پیش‌خرید محصولات تولیدی

۳-۱. تعریف و شرایط قانونی

سلف (یا سلم) معامله‌ای است که در آن بانک وجه نقد را به تولیدکننده پرداخت می‌کند و در مقابل، حق دریافت محصول آینده را به دست می‌آورد. این معامله طبق **ماده ۴۰ آیین‌نامه عملیات بانکی بدون ربا** تنها برای **محصولات تولیدی** مجاز است.

ماده ۴۸۷ قانون مدنی:

«سلم عقدی است که به موجب آن بابت کالای معین و معلومی که در ذمه فروشنده است، پول از خریدار گرفته می‌شود و تسلیم کالا به موعد معین است.»

۳-۲. شرایط اجرایی

تولید مستقیم: محصول باید مستقیماً توسط واحد تولیدی تولید شود.
تعیین دقیق مشخصات: نوع، مقدار، قیمت و زمان تحویل باید دقیقاً مشخص شود.

مطالب حقوقی بیشتر در: https://irlawyers.ir/ --- الکترونیک، کامپیوتر، بورس و غیره در: https://229-415.ir/

قیمت پیش‌خرید: نباید از قیمت نقدی بازار در زمان عقد بیشتر باشد.
مبدأ محاسبه قیمت: قیمت فروش درب کارخانه (برای صنعتی) یا سرجاییز (برای کشاورزی).

۳-۳. ثبت‌های حسابداری

ثبت قرارداد:
بدهکار: حساب انتظامی قراردادهای معاملات سلف (۱ ریال)
پرداخت وجه:
بدهکار: حساب تسهیلات اعطایی – سلف
بستانکار: حساب صندوق یا جاری مشتری

---

۴. مشارکت مدنی: شراکت در سرمایه و سود

۴-۱. تفاوت با مضاربه

مشارکت مدنی با مضاربه تفاوت اساسی دارد:

در مضاربه، سرمایه فقط از سوی بانک تأمین می‌شود.
در مشارکت مدنی، **هر دو طرف** سهمی از سرمایه را واریز می‌کنند (نقدی یا غیرنقدی).

ماده ۵۸۶ قانون مدنی:

«اگر برای شرکت، ضمن عقد لازمی مدت معین نشده باشد، هر یک از شرکاء هر وقت بخواهند می‌توانند رجوع کنند.»

۴-۲. ثبت‌های حسابداری

ثبت قرارداد:
بدهکار: حساب انتظامی قراردادهای مشارکت مدنی (۱ ریال)
ثبت سرمایه:

مطالب حقوقی بیشتر در: https://irlawyers.ir/ --- الکترونیک، کامپیوتر، بورس و غیره در: https://229-415.ir/

بدهکار: حساب مشترک مشارکت مدنی

بستانکار: حساب جاری شریک یا صندوق

تسویه حساب:

در صورت سود: تقسیم سود با توجه به نسبت توافقی

در صورت زیان: بازپردازی سرمایه بانک از محل موجودی شریک (در صورت تضمین)

---

۵. نمونه‌های عملی و راه‌حل‌های حقوقی

مثال ۱: تأخیر در پرداخت اقساط فروش اقساطی

شرح پرونده: مشتری ماشین‌آلات تولیدی را با قسط ۳۶ ماهه خریداری کرد، اما پس از ۱۰ قسط، پرداخت را متوقف کرد.

راه‌حل حقوقی:

بانک باید طی نامه‌ای رسمی، مهلت معقول (مثلاً ۳۰ روز) برای پرداخت اقساط معوق اعطا کند.

در صورت عدم پرداخت، طبق **ماده ۲۲۱ قانون تجارت**، بانک می‌تواند به فروش وثیقه (ماشین‌آلات) اقدام کند.

در صورت کمبود وجه حاصل از فروش، بانک می‌تواند مطالبه خود را از طریق دادگاه مطالبه کند.

مثال ۲: زیان در قرارداد مضاربه

شرح پرونده: عامل کالای وارداتی را خریداری کرد، اما به دلیل کاهش قیمت بازار، فروش با زیان انجام شد.

راه‌حل حقوقی:

عامل باید مدارکی از قیمت‌های رسمی بازار و شرایط اضطراری را ارائه دهد.

در صورت تأیید بانک، عامل از پرداخت هرگونه وجه مازاد معاف است.

در صورت عدم ارائه مدرک کافی، عامل موظف به جبران خسارت وارده بر اصل سرمایه است.

---

۶. نکات حقوقی کلیدی

فروش اقساطی در بازرگانی ممنوع است.
در مضاربه، سرمایه باید نقدی باشد.
در سلم، قیمت پیش‌خرید نباید از قیمت نقدی بازار بیشتر باشد.
مشارکت مدنی ماهیت جایز دارد و هر شریک می‌تواند آن را فسخ کند.
ثبت‌های حسابداری باید دقیق و مطابق دستورالعمل بانک مرکزی باشد.

---

۷. پرسش‌های متداول حقوقی

آیا بانک می‌تواند در فروش اقساطی، سود بیشتری نسبت به قیمت نقدی در نظر بگیرد؟
بله، این امر مجاز است، اما باید در قرارداد به صراحت ذکر شود و مشتری از آن آگاه باشد.

آیا عامل در قرارداد مضاربه می‌تواند کالا را به صورت نسیه بفروشد؟
فقط با **موافقت کتبی بانک** و در مدت قرارداد مجاز است.

در صورت فوت عامل در قرارداد مضاربه، چه اتفاقی می‌افتد؟
قرارداد فسخ می‌شود و بانک نسبت به تسویه حساب با ورثه عامل اقدام می‌کند.

آیا می‌توان در مشارکت مدنی، سهم سود یکی از شرکاء را بیشتر از سهم سرمایه‌اش در نظر گرفت؟
بله، این امر مجاز است، مشروط بر اینکه در قرارداد به صراحت ذکر شود.

در پایان، تأکید می‌شود که رعایت دقیق الزامات حقوقی، حسابداری و شرعی در اجرای این معاملات، کلید جلوگیری از اختلافات و تضمین کارایی نظام بانکی اسلامی است. در موارد پیچیده حقوقی، مانند فسخ قرارداد، مطالبه مطالبات معوق یا تفسیر شرایط وثیقه، **مشاوره با وکیل متخصص در حقوق بانکی و تجاری** ضروری است.

مطالب حقوقی بیشتر در: https://irlawyers.ir/ --- الکترونیک، کامپیوتر، بورس و غیره در: https://229-415.ir/

در صورت نیاز به **مشاوره حقوقی تخصصی** در زمینه معاملات بانکی اسلامی، فسخ قرارداد، مطالبه مطالبات یا تدوین سند حقوقی، می‌توانید با کارشناسان مجرب ما در **دفتر وکالت حقوقی ایرانیان** مشورت نمایید:
دریافت مشاوره حقوقی تخصصی